

Adam Smiths bästa bok

BO SANDELIN

RECENSION

Adam Smith: *Teori om de moraliska känslorna*, Daidalos, 2019, 404 sidor, ISBN 978-9-171-73527-0.

Adam Smiths mest kända bok är utan tvivel *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776). Men enligt hans 1800-talsbiograf John Rae betraktade han själv sin första bok *The Theory of Moral Sentiments* (1759) som ”ett mycket bättre verk” (Rae 1895, s 118).

The Theory of Moral Sentiments väckte snabbt uppmärksamhet. I ett brev till Smith daterat 12 april 1759 beskriver filosofen och vännen David Hume uppsluppet mottagandet i London. Inget talar starkare för att något är förljuget än om det är populärt menade han och fortsatte:

Jag fortsätter med att berätta den sorgliga nyheten för dig att din bok har varit mycket olycksdrabbad, ty allmänheten tycks benägen att applådera den omåttligt. Den efterfrågades av de enfaldiga människorna med viss otålighet, och den litterära mobben började redan bli väldigt högljudd i sitt beröm. Tre biskopar besökte i går Millars bokhandel för att köpa exemplar och ställa frågor om författaren. Biskopen av Peterborough sa att han fördrivit kvällen i ett sällskap där han hört den lovpri- sas över alla böcker i världen. Du kan sluta dig till vilken uppfattning riktiga filosofer kommer att få om den... (Smith 1987, s 5. Egen översättning här och vid behov senare).

Hume var väl inte ett helt ojävigt vittne. Han har karakteriserats som den av Smiths samtida som ”hade det största inflytandet på formandet av Smiths etiska teori. Smith förkastar eller omformar

Humes idéer mycket mer än han följer dem, men hans egna uppfattningar skulle vara påfallande annorlunda om han inte hade stimulerats till oenighet med Hume” (Raphael och Macfie 1976, s 10).

Ett mer opartiskt uttryck för verkets betydelse kan vara dess översättning till andra språk. En första fransk utgåva kom 1764 och följdes av två nya översättningar innan seklet var slut. Den första tyska utgåvan publicerades 1770 och sedan kom nya översättningar 1791, 1926 och 1949. På ryska kom verket 1868, på spanska 1941 och på japanska 1948–49 (Raphael och Macfie 1976, s 30–33). Under de senaste decennierna har det tillkommit ytterligare ett antal.

På svenska har tidigare första delen funnits tillgänglig i översättning av Dagmar Lagerberg och ingående i Smith (1994). När nu en fullständig utgåva publicerats på svenska är det en lovvärd kulturgärning som utförts av översättaren Jim Jakobsson och Daidalos förlag. Smiths 1700-talsengelska är tungläst, så det är få svenskar som inte är betjänta av en god översättning.

Boken består av sju delar varav den första handlar om *tillbörlighet* (*propriety*). Denna del är grundläggande och i de följande fem delarna görs utvidgningar i form av preciseringar, förtydliganden och modifieringar. I den avslutande sjunde delen ges en doktrinhistorisk översikt över moralfilosofiska system där särskilt stoikerna ges stor plats. Amartya Sen har bidragit med en inledning till den svenska översättningen.

Den svenska utgåvan baseras huvudsakligen på den s k Glasgowutgåvan från 1976, som i sin tur baseras på Smiths sjätte upplaga från 1790, dock med utelämnande av essän ”Considerations Concerning the First Formation of Languages” som Smith inkluderade för om tredje upplagan.¹

Låt oss se på ett urval ekonomiskt

Bo Sandelin är professor emeritus vid Göteborgs universitet.

¹ Denna essä beskrivs i kapitel 3 i Sandelin (2010).

intressanta punkter. Ett par centrala begrepp är *sympati*, som avser vad vi snarare skulle kalla empati eller medkänsla, och *den opartiske betraktaren*. Människans känsla för andra fastslås redan i början av första kapitlet:

Hur självisk människan än kan antas vara finns det uppenbarligen vissa principer i hennes natur som väcker hennes intresse för andras öde och gör deras lycka nödvändig för henne, även om det enda hon får ut av denna lycka är glädjen över att se den. Principer av detta slag är medlidande eller deltagande (s 45).

Med en rad exempel belyser Smith hur medkänslan fungerar och vilka uttryck den kan ta. "Även om vår broder ligger på sträckbänken kommer våra sinnen aldrig att säga oss vad han lider, så länge vi själva har det behagligt" (s 45). Men vi kan genom fantasin försätta oss i hans situation och få liknande förnimmelser som han, om än i svagare grad.

Medkänslan gäller även angenäma saker. Andras glädje kan glädja oss även om själva orsaken till andras glädje inte gör det: "När vi har läst en bok eller en dikt så ofta att vi inte längre kan finna något nöje i att läsa den för oss själva, kan vi fortfarande ha nöje av att läsa den för en vän" (s 51).

Om någons känslor inför något stämmer överens med våra egna känslor så betraktar vi dem som *tillbörliga* eller berättigade. Men fullständig överensstämmelse är inte nödvändigt och inte alltid möjligt. Ett exempel:

En främling passerar oss på gatan med alla kännetecken på den djupaste bedrövelse, och strax får vi höra att han just har fått nyheten om sin fars bortgång. I detta fall kan vi omöjligen låta bli att godkänna hans sorg. Likväl kan det ofta hända, utan någon omänsklighet från vår sida, att vi inte alls förmår dela hans häftiga sorg (s 55).

På flera ställen i boken diskuterar Smith begreppet *dygd*. I första delen handlar femte kapitlet om "de älskvärda och aktningvärda dygderna", och i sjätte upplagan 1790 sköt han dessutom in en helt ny del sex om "dygdens karaktär". Smith tänker sig att det finns en betraktare som försöker leva sig in i den berörda personens känslor, medan den berörda personen försöker dämpa sina känslor till vad betraktaren kan acceptera. Betraktarens strävan att känna medkänsla bildar grunden för de "blida, milda och älskvärda dygderna", medan den berörda personens strävan att tygla sina känslor ligger bakom "de storslagna, vördnadsbjudande och aktningvärda dygderna, de dygder som består i självförnekelse, självbehärskning och det herravälde över känslorna som låter alla våra naturliga impulser underkastas det som vår egen värdighet och heder liksom ett tillbörligt uppträdande kräver" (s 61).

Vi har här ett exempel på det stoiska inflytandet på Smith. Snart glider resonemanget in på det kristna kärleksbudskapet. Idealet "att känna mycket för andra och föga för oss själva, att tygla våra själviska och ge fritt utlopp för våra välvilliga känslor, utgör den mänskliga naturens fullkomning... Liksom kristendomens stora lag är att vi skall älska vår nästa som vi älskar oss själva, så är det naturens stora föreskrift att vi skall älska oss själva endast som vi älskar vår nästa eller, vilket kommer på ett ut, som vår nästa förmår älska oss" (s 62).

I den del sex om dygder som infördes i sjätte upplagan 1790 hänvisas till att naturen förordat en viss ordning för våra omsorger och detta bekräftas av våra känslor. Först gäller det att ta hand om sig själv, sedan medlemmarna av den egna familjen och därefter allt avlägsnare släktingar. Motsvarande princip har naturen förordat när det gäller vår hållning på samhälls nivå. Det land som vi fötts och lever i "är i vanliga fall

det största samhälle vars lycka eller elände vårt goda eller dåliga uppträdande kan ha något större inflytande på” (s 276). Det är därför av naturen starkast anbefallt åt våra omsorger. Men även om vi inte kan påverka skeendet i ett större sammanhang ”är vår goda vilja inte kringskuren av någon gräns, utan kan omfatta hela den vida världen. Vi kan inte bilda oss en föreställning om någon oskyldig och kännande varelse vars lycka vi inte skulle önska” (s 284). Budskapet är centralt och upprepas med emfas:

Den vise och dygdige mannen är vid alla tillfällen villig att offra sitt eget privata intresse för det allmänna intresse som rör hans egen särskilda klass eller grupp. Han är också vid alla tillfällen villig att offra intresset hos denna klass eller grupp för det större intresset hos den stat eller suveränitet som klassen eller gruppen bara är en underordnad del av. Han bör därför vara lika villig att offra alla dessa mindre intressen för universums större intresse, för intresset av detta stora samhälle av alla kännande och intelligenta varelser vars omedelbara förvaltare och ledare är Gud själv (s 285).

Smiths behandling av människors känslor i *Teori om de moraliska känslorna* kan synas stå i konflikt med synen i *Wealth of Nations*, där egenintresset blir en central drivkraft i samhället. Under 1800-talet diskuterades detta som ”Das Adam Smith-Problem” i tyskspråkiga fora. Nu är den dominerande uppfattningen att någon sådan konflikt inte föreligger. Egenintresset är relevant för det ekonomiska bytet, som spelar stor roll i *Wealth of Nations*. Det är en mycket stor skillnad på omfånget och djupet i de två verken i diskussionen av känslorna.

Det finns på några ställen en diskussion om tidspreferens, vilket i senare litteratur behandlats i diskussioner om

räntans grunder. För den opartiske betraktaren är ”den lust som vi kommer att åtnjuta om en vecka eller om ett år precis lika lockande som den vi kan åtnjuta i detta ögonblick. När vi offerar framtiden för nuets skull ter sig vårt uppträdande i högsta grad absurt och orimligt för honom” (s 234). Betraktaren godtar uppenbarligen inte Böhm-Bawerks (1921, s 332) andra grund för räntans existens eller Irving Fishers (1930, s 61) *human impatience*. Det är visserligen så att ”den lust som vi kommer att åtnjuta tio år framåt i tiden intresserar oss ... föga jämfört med den som vi kan åtnjuta idag” (s 234), men benägenheten att diskontera framtida händelser motverkas av känslan av det tillbörliga i att vinna aktning genom att inte ge vika.

Smith har ett indirekt resonemang om avtagande marginalnytta, som senare blev centralt i det neoklassiska genombrottet. Han frågar sig vad som kan ”läggas till lyckan för en människa som är vid hälsa, saknar skulder och har ett rent samvete”. Detta tillstånd betecknar han som det naturliga. Från den utgångspunkten ”sänker motgångar med nödvändighet den drabbades sinne mycket längre under dess naturliga tillstånd än vad framgångar kan höja honom över det” (s 86). För ett fullt resonemang om avtagande marginalnytta skulle dock krävas att en marginell minskning av nyttigheter är lika stor som en marginell ökning och att nyttoeffekterna jämförs.

Inget begrepp hos Smith är väl mer känt än den ”osynliga handen”, trots att han själv i hela sitt författarskap bara använder uttrycket tre gånger, först i essän ”The History of Astronomy”, sedan i *Teori om de moraliska känslorna* och sist på ett ställe i *Wealth of Nations*. Låt oss se i vilket sammanhang det förekommer i *Teori om de moraliska känslorna*:

Markens grödor livnär vid alla tidpunkter nästan så många invånare

som den förmår livnära. De rika väljer bara det mest värdefulla och angenäma från högen. De konsumerar inte mycket mer än de fattiga, och trots sin naturliga själviskhet och rovlystnad, och fastän de bara syftar till sin egen bekvämlighet och det enda ändamål som de eftersträvar genom alla sina tusentals anställdas arbete är tillfredsställelsen av sina egna fåfänga och omättligen begär, så delar de resultaten av alla sina förbättringar med de fattiga. Av en osynlig hand leds de att åstadkomma nästan samma fördelning av livets nödortf som skulle ha uppkommit om jorden delats upp i lika lotter mellan alla sina invånare, och därmed främjar de utan att avse det, utan att veta det, samhällsintresset och tillhandahåller medel för människosläktets mångfaldigande (s 228–229).

Det är märkligt att Smith menar att fördelningen genom den osynliga handen blivit nästan jämn. Möjligen kan man förstå det genom att se på i vilket sammanhang avsnittet förekommer. Tidigare i samma stycke talar Smith om en högmodig godsägare som ser ut över sina åkrar och i fantasin konsumerar allt som växer där. Men det är omöjligt i verkligheten. ”Hans mages kapacitet står inte i någon som helst proportion till omåttligheten i hans begär och kan inte klara av mer än magen hos den enklaste bonde” (s 228).

Stycket där den osynliga handen nämns fortsätter:

När försynen delade upp jorden mellan ett fåtal höga herrar, glömde den varken bort eller övergav dem som verkade ha utelämnats från fördelningen. Även de sistnämnda åtnjuter sin andel av allt som jorden frambringar. I fråga om kroppens välbehag och sinnets frid är livets alla olika stånd på nästan samma nivå,

och en tiggare som solar sig vid sidan av landsvägen äger den trygghet som kungar strider för (s 229).

Lite tidigare för Smith ett långt vemodigt resonemang om hur lite glädje den som är gammal och trött har av rikedom och storhet. Denne är likväl ”blottad för oro, rädsla och sorg, för sjukdom, fara och död” (s 227).

Om man i första hand tänker på mängden konsumerad mat och dessutom tonar ner det materiellas betydelse för välbefinnandet kanske man med viss ansträngning kan se en ganska jämn fördelning. Men ojämnt fördelad svält förekom ju!

Skillnaden mellan originaltexten och en fullständig översättning ligger till hundra procent i språket, som därför kan vara värt en kommentar. Det är en mycket svår uppgift som översättaren genomfört på ett bra vis, men naturligtvis är det inte alltid uppenbart vilken lösning som borde ha valts. Ordet *foolish* är ett ganska frekvent ord hos Smith. Det verkar nästan alltid ha översatts med ”dåraktig”. Detta är ett starkt och föga frekvent ord i svenskan, vilket gör att man reagerar för alla ”dåraktiga” saker enligt översättningen. Bara ett exempel: ”Den listige skurken” som klarar sig från upptäckt och bestraffning jämförs med den ”klumpige och dåraktige skurken, som i brist på smidighet döms och straffas” (s 264). Kanske skulle ”enfaldige”, ”dumme” eller t o m ”korkade skurken” bättre svara mot Smiths intention?

Orden *justice* och *injustice* tycks med några få undantag ha översatts med ”rättvisa” och ”orättvisa”. I en del av dessa fall tycks Smith snarare syfta på ”rättsregler” eller ”rättssystemet”, som ju inte alltid är rättvist.

Avvägningen mellan följsamhet mot Smith och elegant svenska kan, då följsamheten ges stor vikt, ge ovanliga ordbildningar som ”hårdhjärtadhet” (s 87). Ett grammatiskt betingat kompromiss-

krav ger ”oförståndighet” (s 103) i stället för bara oförstånd.

Det kan synas småaktigt med dessa språkliga kommentarer men de ska inte tolkas som kritik utan som illustrativa exempel på vilka svårigheter översättaren haft att bemästra och som läsaren sällan märker.

Orkar manne någon nu ge sig i kast med den mer omfattande *Wealth of Nations*, av vilken hittills bara delar har publicerats på svenska?

REFERENSER

Böhm-Bawerk, E (1921), *Positive Theorie des Kapitals*, fjärde upplagan, Verlag von Gustav Fischer, Jena.

Fisher, I (1930), *The Theory of Interest*, Macmillan, New York.

Rae, J (1895), *Life of Adam Smith*, Macmillan, London.

Raphael, D D och A L Macfie (1976), ”Introduction”, i Smith, A, *The Theory of Moral Sentiments*, Oxford University Press, Oxford.

Sandelin, B (2010), *Adam Smith*, Pocketbiblioteket, nr 46, SNS Förlag, Stockholm.

Smith, A (1987), *The Correspondence of Adam Smith*, andra upplagan, Oxford University Press, Oxford.

Smith, A (1994), *Den osynliga handen – Adam Smith i urval*, Timbro, Stockholm.